

Verbeelding in Schemergebied

Essay geschreven op verzoek van het College van Rijksadviseurs t.b.v. een prijsvraag 'Brood en Spelen' waarin ontwerpers oplossingen bedenken voor problemen in de zandgebieden van Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel.

Hans Peter Benschop

'Deze nacht of de volgende, het zou niet lang duren.'

Tommy Wieringa, *De heilige Rita*

Inleiding

Zijn die boeren daar op het platteland nu zo dom of lijkt dat alleen maar zo? Ik zet het vraagstuk maar even op scherp. Natuurlijk...beleidsmedewerkers zullen verschrikt protesteren: dat hebben ze nooit gezegd! Nee...maar gedacht hebben ze het wèl. Het overheidsbeleid drukt verkeerde weinig vertrouwen uit in de toekomst van het platteland, of de mogelijkheden van zijn bewoners om die toekomst gestalte te geven. Steeds schriller waarschuwt de ambtenaar: Natuur! Klimaat! Water! Gezondheid! Krimp! Leegstand! En de boer, die ploegt maar voort...die ploegt maar voort. De moeder...zij start onbekommerd haar eigen webwinkel. En opa...hij onderhoudt met andere vrijwilligers de buurtbus: gezellig! Hebben deze plattelandsbewoners dan niet door dat het tijd is voor verandering? Dat de economie, de maatschappij, de natuur, ja de hele planeet die verandering niet alleen vragen, maar ook *eisen*?

Dit essay gaat over onmacht. Bij plattelandsbewoners, maar net zo goed bij beleidsmakers. Het is niet makkelijk om van anderen te horen dat je moet veranderen. Maar het is even frustrerend om zedenpreken tegen dovemansoren te houden. En nee, ik denk niet dat die boeren op het platteland dom zijn. Mijn betoog is dat het beleid wat bescheidener moet zijn. De heldere kennis waarop zij zich baseert helpt niet meer...zij ontwricht. We moeten leren tasten in schemergebied. En ontwerpend onderzoek kan daarbij de weg wijzen.

Verschillende werelden 1: de signalen

Wat zijn de opgaven van het landelijk gebied? Laten we twee bronnen confronteren. De eerste is die van het Planbureau voor de Leefomgeving. Deze denktank van de overheid publiceert elke twee jaar de 'Balans van de Leefomgeving'ⁱ. De tweede bron is de documentaire 'Brommers kiek'n' van Geertjan Lasscheⁱⁱ. Hij volgde een jaar lang twee vriendengroepen in het Oosten van het land.

Het planbureau schetst met cijfers en grafieken de ontwikkelingen die van belang zijn voor het platteland: de uitstoot van klimaatgassen, de ontwikkeling van bedreigde soorten, de versnippering van natuurgebieden, de depositie van stikstof en de waterkwaliteit. Ook vinden we er prognoses. En die zijn voor het overgrote deel zorgwekkend. De beleidsdoelstellingen voor waterkwaliteit en klimaat gaan we vermoedelijk niet halen, die van de natuur evenmin. Het is tijd voor verandering.

'Brommers kiek'n' staat vooral in het teken van brood en spelen. De jongere groep gaat nog naar school, maar werkt tegelijk ook op de boerderij of als krantenbezorgster. De oudere groep heeft een eigen loondienstbedrijf of werkt als vorkheftruckchauffeur in een magazijn. Ook aan 'spelen' is er geen gebrek in de film. Er zijn autorodeo's, koeienverkiezingen en trekkerwedstrijden. De jaarlijks terugkerende tradities van het paasvuur en het carbid schieten bij oud en nieuw komen ruim aan bod. Het platteland blijkt ondenkbaar zonder het lawaai van machines: van elektrische schuurmachines en combines tot gepimpte sloopauto's en trekkers die de caravan feestende jongeren naar het volgende erf brengen. Wat verder opvalt, behalve de eindeloze hoeveelheid alcohol, de gelatenheid van de meiden, de constante seksuele toespelingen en de vrijheid die de jongeren van de ouders krijgen? Het is vooral de tevredenheid die er heerst. De jongeren doen het met de wereld zoals die is.

Genegeerde kennis

Wat gebeurt er als we deze twee werelden met elkaar in contact brengen, die van de wetenschap en de plattelandsbewoner? Er zijn drie dominante reacties.

Het bange landschap

Een eerste reactie van plattelandsbewoners is die van angst. Aan verandering op het platteland zijn ze wel gewend. Het aantal boeren vermindert al sinds jaar en dag. Daar kwamen nieuwe bedrijven voor terug. De auto deed het aantal voorzieningen dalen, ICT zorgt andersom weer voor een opleving van aantal bedrijven. Het gaat en het komt. Maar de laatste tijd gaat het zo hard – kunnen ze de ontwikkelingen wel bijhouden? Boeren zijn bezorgd over hun bedrijf. Zal het nog bestaan over een paar jaar? De prijzen voor vlees en melk fluctueren sterk op de wereldmarkt. Veel bedrijven zijn fragiel. Er is geïnvesteerd in grotere stallen – vaak met geleend geld. Mensen maken zich bezorgd over de bodem. De achteruitgang van de kwaliteit van de grond wordt merkbaar. Er is zorg over natuur en klimaat omdat de seizoenen, de vogels, insecten en planten zich anders gedragen. En tot slot is er angst voor de buitenwacht: hoe reageren de banken, de overheid, de buitenlui?

Het boze landschap.

Een tweede reactie is die van boosheid. Bij boeren leeft sterk het gevoel 'dat zij het altijd gedaan hebben'. Ze zijn boos op de overheid omdat hij inconsequent beleid voert. Ze zijn boos op de experts omdat die hen overal de schuld van geven, van de vermindering van insecten tot aan klimaatverandering. Ze zijn boos op de media omdat die de dierenactivisten geloven. Op de consument, omdat hij fraaie praatjes over dierenwelzijn heeft maar weigert een eerlijke prijs voor zijn vlees of melk te betalen. Op de banken omdat zij teveel zekerheden vragen. Op de coöperatie omdat die zich teveel bemoeit met de bedrijfsvoering. Boosheid, veel boosheid. Het is niet voor niets dat protestpartijen het vaak verrassend goed doen op het platteland.

Het extatisch landschap.

Een derde, en vermoedelijk meest voorkomende reactie is die van afsluiting. Het Sociaal Cultureel Planbureau spreekt van het 'gesloten' plattelandⁱⁱⁱ. Ik gebruik hier de term 'extatisch' om aan te duiden dat het hier niet om een passieve houding gaat, maar een actieve daad om buiten de relatie

te staan. Randstedelijken hebben geen idee hoever 'Den Haag' van het platteland afstaat. Hoe verder Hoevelaken achter ons ligt, hoe vrijer de luchten, de uitzichten, de mensen. Adem...eindelijk adem! Hier regelen we de zaken zelf wel. Een asbestprobleem op vrijdagmiddag is op maandagochtend opgelost. Hoe? Niemand die het weet, en de handhavers van de overheid het minst - want die werken niet in het weekend. Het platteland heeft anarchistische trekken. De grensstreek was van oudsher het schemergebied van smokkelaars. Iedereen kende hen, niemand verlinkte hen. Verwar deze houding niet met regelloosheid. De extase kent grenzen. Elke boerenjongen of -meid zuipt een stadsjongere zonder enig probleem onder de tafel. Achttien jaar? Ha! Wetten of voorlichtingscampagnes hebben hier geen enkele invloed. We laten ons niet koeioneren door wat ambtenaren. Maar regels zijn er wel degelijk. De volgende dag wacht de trekker weer. Of, in de bible belt, de kerkbank. Het zijn de regels van het platteland.

Angst, boosheid en afsluiting – in een mix die per individu verschilt: dat zijn de schamele resultaten van wetenschap en de beleidsinterventies die daarop gebaseerd zijn. En natuurlijk zijn er ook andere reacties. Er is een veelheid aan innovatieve (landbouw)bedrijven en wellicht is het landelijk gebied zelfs initiatiefrijker dan de stad^{iv}. Maar desondanks vraag ik aandacht voor het feit dat deze drie houdingen van angst, boosheid en afsluiting zo dominant zijn. Ik denk namelijk dat wij op zoek moeten naar een ander type beleid. Die noodzaak wordt zichtbaar als we de spanning nader analyseren tussen wetenschap en beleid enerzijds en het gewone leven anderzijds.

Hard en zacht

De dagelijkse werkelijkheid kent veel aspecten^v. Het is een open deur, maar het is toch goed om daar bij stil te staan. De Franse auteur Jean Giono beschreef iets bloemrijker het verschil tussen wetenschap en realiteit:

'On ne peut pas connaître un pays par le simple science géographique (...) On ne peut, je crois, rien connaître par la simple science. C'est un instrument trop exact et trop dur. Le monde a mille tendresses dans lesquelles il faut se plier pour les comprendre avant de savoir ce que représente leur somme.' (Giono, L'eau vive)

Wetenschappers begrijpen de werkelijkheid vanuit een bepaald perspectief. Dit is niet een psychologisch of sociologisch gegeven, maar een logische waarheid. De wetenschap gebruikt begrippen om de werkelijkheid te begrijpen. Die concepten bepalen de manier van denken. Een klimaatdeskundige denkt in CO2-equivalenten. Een econoom ziet producenten, consumenten en markten. De bioloog meet soorten en een demograaf telt mensen. Alle vier wetenschappers hebben hun eigen paradigma's en onderzoeksgegevens die bij de theorie passen. Er is geen goed of fout hier: ze hebben allemaal op hun manier gelijk. Het lastige is wel, dat zij elk op hun eigen manier rampen over het platteland voorspellen en elk op hun eigen tegenmaatregelen adviseren. En al die meningen en adviezen komen samen in het hier en nu van de bewoners van het platteland...

Voor de helderheid: ik verdedig geenszins een relativisme. Wetenschap is niet 'ook maar een mening'. We hebben alle redenen om ons zorgen te maken over ons water, het klimaat en de natuur. De wetenschappelijke inzichten hierover worden streng getoetst. Maar desondanks blijven

begrippen abstracties. Ze zijn helder, scherp gedefinieerd, maar juist daardoor ook beperkt. Ze beschrijven maar één aspect van de realiteit. In die zin lijken experts een beetje op de timmerman die elk probleem als een spijker ziet omdat hij toevallig een hamer heeft. Het begrippenapparaat van de diverse academische disciplines is op vergelijkbare wijze een 'instrument trop exact et trop dur' om de 'mille tendresses' van de werkelijkheid te bevatten.

Vergelijk deze kennis met de ervaring van plattelandsbewoners. Zij kennen een gebied niet door het te begrijpen, maar door er te leven. Een begrip is helder en scherp gedefinieerd, een beleving is zacht en veelvormig. Je bent geen inwoner van een 'krimpdorp', maar woont in een mooi huis met een tuin waar je van houdt, hebt morgen een schoolgesprek omdat je dochter gepest wordt, doet onderweg wat snelle boodschappen en bent druk met het jubileumfeest van de voetbalclub. En ja...cijfers wijzen uit dat er vorig jaar minder mensen in je dorp woonde dat vijf jaar geleden – maar dat is in de context van het volle leven echt een detail aan de rand van je bewustzijn.

Beleving is tegelijk rijk en maar half bewust. De drukkende warmte, de geur van versgemaaid gras, of een zoemende vlieg: je kan je realiseren dat ze er al lang waren terwijl je ze nu pas opmerkt. Begrippen belichten de realiteit in schelle en harde vormen, beleving toont een schemergebied waar veel onuitgesproken blijft, en juist daardoor zacht, onbepaald en veranderbaar is. Mensen kennen hun dorp door te doen. Ze werken er...en merken welke grond meer oplevert dan andere percelen. Zij helpen elkaar...en weten aan wie je veel hebt en wie zich soms drukt. Ze wandelen er elke avond hetzelfde ommetje, en pas bij navraag blijkt die gewoonte ontstaan omdat de route vaak zo mooi stil is en de avondzon de bosrand mooi kan kleuren.

Verschillende werelden 2: de gronden

Deze twee manieren om de werkelijkheid te kennen corresponderen met twee visies op wat de werkelijkheid is. De plattelandsbewoner beleeft tijd en ruimte anders dan de onderzoeker of de ambtenaar.

Wetenschap en beleid denken vooruit. De tijd is een lijn naar de toekomst en die kunnen zij kennen. Het is niet het verleden dat het heden schept: het is de toekomst^{vi}. Prognoses moeten het handelen van nu veranderen. Bevolkingskrimp speelt nu al wel hier en daar, maar de belangrijkste opgaven betreffen de periode rond 2035. Hetzelfde geldt voor klimaatverandering. Natuurlijk, ook nu zien we krokussen een paar weken eerder opkomen en zijn er vaker hoosbuien, maar het grote lijden is nog niet begonnen. De dramatische verschuivingen vinden plaats in de toekomst, wanneer de aarde meer dan twee graden opwarmt – en zover is het nog niet. De vermindering van de biodiversiteit is al een tijd aan de gang – inderdaad, sinds mensenheugenis -, maar onze angsten gaan over toekomstige 'tipping points', omslagpunten, waarna het natuurlijke systeem ineenklaapt. Het zijn de rampen van de toekomst die het platteland van nu moet keren.

Het gewone leven van het platteland ontrolt zich echter in cirkels. Dat geldt voor de dag: opstaan, eten, werken, ontspannen, slapen komen steeds weer terug. De belangrijkste activiteiten van het leven moeten elke dag weer gebeuren: het onderwijs aan kinderen, het wassen van zieken, het schoonmaken van onze pleinen en de zorg voor dieren. De weken hebben een vast ritme van arbeid en vrije tijd. De aarde draait rond de zon, de seizoenen cirkelen mee en bepalen de groei van de

gewassen. Het paasvuur is natuurlijk een wedstrijd tussen dorpen, maar óók de markering van het begin van weer een kerkelijk jaar.

Wetenschap en beleid zijn geobsedeerd door de noodzaak tot verandering, het dagelijks leven op het platteland is gericht op continuïteit. Dat is de oorzaak van de spanning tussen die twee. Merk daarbij op dat veel voorbeelden hierboven van het circulaire tijdsbesef helemaal niet per se over het platteland gaan: ze gelden voor al het dagelijks leven. Ook in de stad bestaat het leven vooral uit patronen die zichzelf herhalen, zodra merkbaar is als trambestuurders, onderwijzers of schoonmakers staken. En laten we eerlijk wezen: ook in de stad blijkt de veranderingsgezindheid als gevolg van de grote maatschappelijke opgaven klein. Het is niet zonder grond dat boeren zich zondebok voelen op het stedelijke altaar van Den Haag op het moment dat het aantal vliegvakanties groeit, consumenten kiloknallers blijven kopen en het autobezit blijft stijgen.

Wetenschap en beleid hebben niet alleen een ander tijdsbesef dan de plattelandsbewoner, zij verschillen ook van ruimtebeleving. De ruimte van de wetenschap is een steriele, grenzeloze, lege ruimte. Het duidelijkst is dit zichtbaar in het veelvuldig gebruik van kaarten in beleidsnota's. Ruimte wordt uniforme leegte in twee dimensies, slechts gevuld door het onderwerp dat in de legenda staat. Die leegte schept de illusie dat hij opvulbaar en manipuleerbaar is. Maar de echte ruimte is dat niet. De ruimte van de dorpsbewoners heeft een heel ander karakter. Die is boordevol kleuren en geuren, mensen en dieren, winkels en straten. Die ruimte is ook niet uniform. Het huis is het middelpunt, de veilige plek waar bewoners zelf bepalen wat er gebeurt. De wereld is rond die woning gedrapeerd: de veilig bekende weg naar werk, de chagrijnige overbuurman waar je altijd een beetje voor moet oppassen, de sportkantine die soelaas biedt bij een ruzie thuis. Het is een ingekleurde en tastbare ruimte waarin indrukken van het heden, herinneringen aan het verleden en dromen voor de toekomst losjes verspreid liggen. Het is de plek waar je vrienden hebt, wedstrijden verliest, verliefd wordt en verdriet hebt. Het is diezelfde ruimte die doorklieft wordt door lijnen, gemanipuleerd wordt door cijfers en platgeslagen wordt door begrippen.

Wetenschap en beleid, samen de wetenschapsbureaucratie, denken in een andere tijd en ruimte dan de mensen die op het platteland wonen. Ze leven in verschillende werelden. Maar er zijn signalen van verandering. Zowel de transparante lineaire wereld, als de volle circulaire wereld vertonen barsten.

Het einde van de helderheid

Natuurlijk...de barsten in de realiteit zijn voor plattelandsbewoners duidelijker waarneembaar dan die voor het beleid. Het platteland is met veel draden verbonden aan de bureaucratie: regels en subsidies van de overheid, schulden aan de bank, afspraken met de coöperaties, protesten van belangengroepen. Het wordt gedwongen om de gelaten houding van 'kiek'n wat 't woardt' te verlaten. Boeren en buitenlui zullen de circulaire wereld wel moeten verlaten en de onzekere toekomst in moeten stappen – de schemering in.

Maar ook beleid en wetenschap beginnen zich te realiseren dat hun helder verlichte paden dood lopen. Lange tijd handelde het beleid volgens het 'predict and act' model. De wetenschap analyseerde een probleem, bedacht mogelijke maatregelen, rekende de effecten van die

maatregelen door, en presenteerde de resultaten aan de politiek. Die mocht kiezen en handelen. Vervolgens werden de resultaten van de keuzes gemonitord en het beleid zo nodig bijgesteld. Het rijk noemde zijn onderzoeksinstituten niet voor niets 'planbureaus'. Dat was wat ze deden: plannen. Dat wordt echter steeds moeilijker. Veel situaties, waaronder de opgaven van het platteland, zijn te complex geworden. De wetenschap probeert nog steeds autonome ontwikkelingen te prognosticeren en de resultaten van maatregelen door te rekenen, maar verliest bij elke poging aan geloofwaardigheid. De werkelijkheid blijkt niet monodisciplinair te veranderen. De prijs van scherpe en heldere begrippen is onmacht. Ontwikkelingen zijn de resultante van vele verschillende typen ontwikkeling die op elkaar inwerken. In de werkelijkheid vormen economie, biologie, geschiedenis, technologie, sociologie en al die andere benaderingen één grote kluwen. Zie daar maar eens uit te komen. Steeds verschijnen fenomenen die niet in de modellen zijn meegenomen. Of het nu plotselinge dierziektes zijn of frauderende boeren, sterk wisselende melkprijzen of protesterende actievoerders, nieuwe EU-mestbeleid of veranderend klimaat: telkens doemen er nieuwe oorzaken op waarom voorspellingen de prullenbak in kunnen.

Complexiteit, multidisciplinariteit en adaptiviteit zijn de nieuwe 'buzzwords' in wetenschap en beleid. Dit heeft grote gevolgen voor het beleid überhaupt, en ook dat ten aanzien van het platteland. Beloftes en afspraken over concrete lange termijn doelen en lange termijn uitvoeringsplannen kunnen de prullenbak in. Beleid zal steeds moeten inspelen op nieuwe omstandigheden, nieuwe bedreigingen en nieuwe kansen. Daar past geen starheid. Daar past proberen en leren. Deze consequenties worden overigens nog lang niet overal erkend: ook ambtenaren en wetenschappers vertonen een menselijke, al te menselijke resistentie tegen verandering. Maar uiteindelijk zullen wetenschap en beleid hun heldere wereld van begrippen, theorieën en langere termijn doelen en maatregelen verlaten. Zij zullen de complexiteit en 'messiness' van de concrete realiteit van het hier en nu onder ogen zien. Ook zij zullen de schemer instappen.

Tasten in de schemer

Het is tijd voor verandering. Het platteland verliest de steunberen van het verleden, wetenschap en beleid raken de zelfontworpen stutten van de toekomst kwijt. Zij ontmoeten elkaar in het onzekere, onbepaalde heden. Tastend...hoe verder? Mijn claim is dat juist de ontwerp-onderzoeker de vaardigheden heeft om in deze schemering de toekomst vorm te geven. Laten we, om dit duidelijk te maken, kijken naar het verschil tussen een automonteur en een beeldhouwer.

Wat doet de monteur als hij een auto moet repareren? Hij luistert hoe de motor loopt, hij voelt de trillingen, hij controleert de spanning. Op basis van die signalen stelt hij een diagnose. Hij demonteert de motor, repareert het euvel, en zet het geheel weer in elkaar. De monteur past wetenschap toe. We kennen de natuurkundige wetten waar de automotor aan gehoorzaamt. Soms is het lastig om een probleem te verhelpen, maar het is in beginsel altijd doenbaar: we kunnen de auto geheel begrijpen. De werkwijze van een beeldhouwer is fundamenteel anders. Zijn kennis, hoe ervaren hij ook is, blijft aan de oppervlakte van de steen. Hij kan hem niet uit elkaar halen. Zou hij dat doen, dan weet hij weliswaar alles van het materiaal maar hij kan geen beeld meer maken. Er rest hem niets dan de steen langzaam te verkennen door voorzichtig te hakken. Op die manier geeft de

steen langzaam zijn geheimen prijs. Waar zitten de verborgen breukvlakken, waar de plotselinge weerstand? Soms zal de steen de beeldhouwer voor verrassingen stellen, en moet de beeldhouwer zijn plannen wijzigen. Hij heeft weliswaar een einddoel voor ogen, maar past zijn werkwijze en soms zijn ontwerp aan wanneer de werkelijkheid hem daartoe dwingt.

Wetenschappers zijn als de monteur, ontwerpend onderzoekers als de beeldhouwer. En om maar direct duidelijk te zijn: ik ben niet geïnteresseerd in ontwerpend onderzoek als discipline met een eigen begrippenapparaat. 'Ruimtelijke kwaliteit', 'zichtlijnen' of al die andere abstracte prachtconcepten: het zal allemaal wel. Het zijn niet de begrippen die de ontwerper onderscheidt van de wetenschapper. Nee...het is zijn verbeeldingskracht, zijn vermogen om een idee te bedenken en dat te realiseren. De verbeelding heeft hier drie relevante eigenschappen. Ten eerste is het creatief – we kunnen beelden bedenken...er ontstaat iets nieuws dat er eerst niet was. Ten tweede ontstaan er *hele* beelden voor de geest. Het verbeelde is iets individueels en concreets, het lijkt op waarneembare dingen. Het is geen abstract wetenschappelijk begrip. En toch, ten derde, is het verbeelde iets anders dan de realiteit. Het is vager en onbepalder. Pas bij de realisering ervan wordt het vast omljnd. Iedereen die wel eens een tekening heeft gemaakt zal het herkennen: je weet niet precies hoe de tekening er uit zal komen te zien, maar je weet afschuwelijk precies wanneer je een verkeerde lijn hebt getekend. Dan klopt het beeld niet meer. Je kunt weer overnieuw beginnen.

De verbeelding van het platteland: verlangen, ruimte en tijd

De ontwerpend onderzoeker is, anders dan de wetenschapper, gewend aan de schemer. Hij weet hoe hij om moet gaan met het vormeloze, het onduidelijke, het onbepaalde. Hij weet: creativiteit is belangrijk. Maar hij weet ook dat de realisatie van zijn idee afhankelijk is van talloos veel factoren – die hij nu nog lang niet allemaal kent. En hij heeft de vaardigheid om tastend die wereld te verkennen, mee te veren wanneer dat nodig is – en gedurfde stappen in het donker te zetten wanneer hij denkt dat dat kan. Het zijn deze drie elementen die cruciaal zijn voor de toekomst van het platteland: creativiteit, de onbekende veelzijdigheid van de realiteit en omgaan met weerstand.

Het verlangende landschap

De schemer is tweeslachtig. Hij kan een lange donkere nacht aankondigen, maar ook het begin van een fris nieuwe dag. De schemer herbergt zowel nachtmerries als dromen. De wetenschapsbureaucratie heeft een duidelijke voorkeur voor nachtmerries. Zij is catastrofiel. Zij houdt van rampen, liefst in alarmerende metaforen. We verwachten niet meer files....nee, er dreigt een 'verkeersinfarct' in de Randstad. In een aantal regio's zijn er dorpen waar het aantal inwoners wat mindert...tsja. 'Het platteland loopt leeg!': dat zijn de koppen die we willen hebben! Smeltende ijskappen, uitstervende bijen, onvruchtbare bodems: catastrofiel beleid trekt aandacht. Ik wil de realiteit van de geschetste gevaren niet in twijfel trekken. Catastrofiel beleid heeft echter een belangrijk nadeel: het verlamt als we de reële handelingsperspectieven er niet gelijk bijleveren. Ontwerpend onderzoek brengt wèl in beweging. Het is creatief. Het maakt dingen die reëel zijn, die je kunt voelen en zien. Vaak stemt het vrolijk, denk aan initiatieven als 'agro meets design' of de afstudeertentoonstellingen van design academies. Het wekt verlangen op: 'ja....dat wil ik hebben!'

Laten we ons realiseren dat de bewoners van het platteland iets verliezen door alle transities. Er is verdriet over een landschap dat verdwijnt door windmolens, over een boerenbedrijf dat failliet gaat of over een sportclub die fuseert vanwege een gebrek aan jeugdleden. De toekomst is onzeker. Spookbeelden over de toekomst maken angstig. Beleidsambtenaren hebben geen flauw benul hoe ze met deze emoties om moeten gaan. Een 'psychologie van het klimaatbeleid'...nooit van gehoord. Liever praat men in termen van de mechanische metafoor van 'draagvlak'. Heren en dames ambtenaren: het gaat over mensen hier, niet over planken! Ook niet-psychologen zouden kunnen bevroeden dat genegeerd verdriet verwordt tot boosheid of apathie, en dat angst leidt tot irrationeel gedrag. Ontwerpend onderzoek naar de opgaven van het platteland vereist het aftasten van het schemergebied waar nachtmerries veranderen in dromen, verdriet uithuilt tot vrolijkheid en levenslust. We moeten rekening houden met de angsten die er zijn, maar tegelijk op zoek naar het verlangende landschap dat activeert, dat gulzig is naar een toekomst van verantwoord voedsel, nieuwe energie, nieuwe schoonheid en vitaliteit.

Het actieve landschap

De schemering is veelvormig en onduidelijk. Daar kan de wetenschap niets mee, die wil licht: heldere, liefst meetbare concepten. Natuurlijk...een ambtenaar die verantwoordelijk is voor klimaat kijkt alleen naar manieren om CO₂-equivalenten te realiseren. En ik vraag niet van een ecooloog om zich ook in de economie of psychologie te verdiepen. Ieder zijn stiel. Die situatie verandert echter radicaal op het moment dat deze beleidsmedewerker of wetenschapper verandering vraagt van het platteland. Dan is het noodzakelijk dat hij zich realiseert dat andere beleidsafdelingen en wetenschappen óók hun verlangens aan het landschap hebben. Dan is het noodzakelijk om de heldere abstracties te verlaten en te kijken naar de rommelige eigenschappen van een specifiek gebied. Dan is het noodzakelijk om de echte ruimte te kennen en welke beloften er in schemeren.

Is dit bewerkelijk? Jazeker. Maar we zullen wel moeten. We lopen tegen de grenzen van de wetenschapsbureaucratische benadering aan. Op dit ogenblik optimaliseert iedereen de prestaties in de eigen kolom: landbouwbeleid apart van klimaatbeleid, energiebeleid apart van fijnstofbeleid^{vii}. In al die kolommen is er sprake van de wet van de verminderde meeropbrengst. Het kost steeds meer geld en moeite om de gestelde doelen te bereiken. En in veel gevallen weten we al dat ze onbereikbaar zullen blijken. Er is geen andere uitweg: we zullen moeten kijken hoe maatregelen elkaar verstoren en waar zij elkaar kunnen versterken. We zullen het concrete landschap zélf als uitgangspunt moeten nemen. 'Integraal beleid'...ja. De term is besmet omdat hij al zo lang zielloos door beleidsnota's strompelt. Hij verwerd tot een gedachteloze stapeling van beleidsambities, tot woorden. Jan Schaeffer zij het wellicht wat boud, maar wel raak: 'in gelul kan je niet wonen'. Er is maar één manier om 'integraal beleid' tot leven te wekken en dat is door te doen.

Schemergebied toont de toekomst niet, die moet je ontdekken – door te handelen^{viii}. Voetje voor voetje, tastend in het donker, met al alle zintuigen wagenwijd open – zoals de beeldhouwer zijn steen voorzichtig onderzoekt. We kennen aan de ene kant de context van alle opgaven voor het platteland die de wetenschap formuleert. We proeven, ruiken, voelen, horen en zien aan de andere kant het landschap. De vraag is: wat nu? Nieuwe technieken? Nieuwe governancestructuren? Nieuwe waarden? Nieuwe economische partijen? Nieuwe verdienmodellen? Elke wetenschap heeft zijn eigen idee daarover. Maar de keuze *tussen* die perspectieven ontstijgt alle wetenschappen.

Niemand weet in een complexe wereld wat de drijvende krachten van verandering zullen zijn. Er zit niets anders op dan ergens te beginnen. Laten we tasten, door gewoon dingen te proberen. Voltaire schreef het mooi, in de slotzin van *Candide* - zijn antwoord op de vooruitgangsoptimisten van de wetenschap: 'il faut cultiver notre jardin'. We kunnen beter aan het werk gaan en onze tuin verzorgen dan te luisteren naar al die theorieën - waarmee hij tegelijkertijd de tuinarchitect en ontwerper als metafoor voor de echte wereldverbeteraar introduceerde.

Het eerlijke landschap

Tastend in het duister stoot je je hoofd, struikel je en bots je tegen bomen aan. Er is, kortom, weerstand. Die is er ook op het platteland. Die weerbarstigheid van het dagelijkse doen en laten is er niet voor niets. Ons dagelijks leven is evolutionair gezien een winnaar. Het vormt zich in de loop der jaren en heeft ons gebracht waar we zijn. Verandering van routine wringt. De weerstand kan uit allerlei hoeken komen. Onze apparaten en onze omgeving zijn allemaal zo ontworpen dat ze de dagelijkse routine ondersteunen. De machtsstructuren waarin wij opereren maken de realiteit tot wat hij is. Ook onze eigen waarden, wensen en verlangens passen bij datgene wat wij doen^{ix}. Alle transities lopen tegen de veelvormigheid van de weerstand van het dagelijks leven aan. Denk aan melkveeboer die net geïnvesteerd heeft in grotere stallen. Zijn doen en laten worden niet alleen bepaald door wat hij wil en denkt dat goed is...maar minsten zoveel door de techniek: zijn melkrobot en trekker. Daarnaast zijn de afspraken met toeleveranciers en afnemers belangrijk, zijn schuld aan de bank en de regels van de overheid. Het dagelijks leven is niet alleen opgetrokken uit waarden, maar ook uit technieken, de mogelijkheden van de omgeving en machtsstructuren. Het is om die reden dat het morele appel waarmee veel transities gepaard gaan zo giftig is. U wilt toch ook een veilig en leefbaar platteland voor uw kinderen? Jazeker...maar ik moet wel bij machte zijn om mijn handelen te veranderen. Daar komt meer bij kijken dan een zedenpreek.

De wetenschap denkt in lange termijn en stappenplannen. Maar transities zijn geen ingenieurswerk. Ze staan of vallen met timing, met het voorzichtig proberen waar de realiteit meegeeft en waar hij terugveert. Het landschap bestaat niet alleen uit ruimte, er is ook tijd. Er is ritme. Soms gaan veranderingen geleidelijk en zijn ze op natuurlijke manier op te vangen. Ze passen in het cyclische leven. Denk aan de boer die stopt op het moment dat hij te oud wordt om zijn bedrijf te continueren. Andere veranderingen gaan te snel en vereisen tijd om een evenwicht te herstellen. De impact van de auto op dorpskernen is daar een voorbeeld van. Winkels verdwijnen. Dorpelingen moeten hun dagelijkse boodschappen elders doen. Het duurt een tijd voordat een pand gesloopt wordt of een nieuwe bestemming krijgt. Soms kunnen ontwikkelingen ook te snel gaan. Mensen kunnen zich niet aanpassen. Dan ontstaat onrechtvaardigheid. Ontwerpers moeten zich daarvan bewust zijn. Een ontwerp voor de toekomst van het landelijk gebied moet niet alleen vrolijke verbeeldingskracht en vol daadkracht zijn, het moet ook eerlijk zijn en passen bij het ritme van iedereen die in het gebied woont.

Tot slot

De sociale beweging van de jaren zestig claimde dat de verbeelding aan de macht was gekomen. Daar merkten we in de decennia daarna niet zo gek veel meer van. Nu, nu blijkt dat wetenschap en beleid de zelf opgedragen taken niet meer waar kunnen maken....nu komt er ruimte voor de verbeelding. Het is in dat licht niet verwonderlijk dat het college van rijksadviseurs juist nu met de prijsvraag 'Brood en Spelen' komt. De combinatie van creativiteit van ontwerpers en pragmatisme van grondeigenaren, ondernemers en initiatiefnemers... het is wellicht de enige weg uit een impasse. De jongeren in het Oosten willen dromen in plaats van de nachtmerries die hen door wetenschap en beleid worden voorgespiegeld. Doembeelden werken niet. We moeten voorbij de angstige landschappen waar elk belang zijn eigen afgebakende plekje verdedigt. Vrolijke, echte landschappen willen wij, die trots uit de schemering stappen – waar nieuwe evenwichten tussen natuur, economie en samenleving zijn gevonden. Natuurlijk zal het niet gemakkelijk zijn die te realiseren. Er is maar één manier om dromen te realiseren, en dat is door te doen: in alle bescheidenheid, dag na dag. Op die manier zijn de landgoederen langs de Vecht, het coulissenlandschap in Twente en het weidse IJssellandschap ontstaan: de tuin van Nederland. En, beste ontwerpers, ga alstublieft niet voor de makkelijke weg, voor de leuke ideetjes, voor het esthetisch genot. Elke verandering is een inbreuk op het dagelijks leven: de enige overlevingsstrategie die bewezen effectief is gebleken. Elke vernieuwing kent verliezers. Neem de weerstand serieus, onderzoek hem: het is gestolde kennis. Ook overleven is kunst.

ⁱ Planbureau voor de Leefomgeving, Balans van de Leefomgeving, Den Haag, 2016.

ⁱⁱ Voor het eerst uitgezonden door de VPRO op 17 april 2017. Zie https://www.npo.nl/2doc-brommers-kiekn/17-04-2017/VPWON_1250185

ⁱⁱⁱ Lotte Vermeij, Gerald Mollenhorst, Overgebleven Dorpsleven, sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland, SCP, Den Haag, 2008.

^{iv} Zie Sjors de Vries, Daphne Koenders, De triomf van het dorp, in: Ruimtevolk 11 mei 2016: <https://ruimtevolk.nl/2016/05/11/de-triomf-van-het-dorp/>

^v Deze en de volgende paragraaf zijn mede geïnspireerd op Ton Lemaire, Filosofie van het landschap, Baarn, 1970.

^{vi} Ik leen hier een vergelijkbare gedachte van Jan Douwe van der Ploeg, De virtuele boer, Assen, 2001 (tweede druk), blz. 3 e.v.

^{vii} Zie Wing, Nationale omgevingsvisie: naar een waardevolle leefomgeving, Wageningen, 2017, blz. 7. e.v.

^{viii} Deze alinea is mede geïnspireerd op René ten Bos, Dwalen door het antropoceen, Amsterdam, 2017. Ik vermoed overigens dat hij het niet eens is met de uitwerking hier.

^{ix} Zie voor een gedegen uitwerking hiervan: Harriet Bulkeley (ed), Towards a cultural politics of climate change, devices, desires and dissent, Cambridge, 2016.